

LIUDVIKAS RĖZA

200-osioms gimimo metinėms

Kas po tūkstančių metų ras pėdsakus tavo, tėvyne.
Žydinti bočių šalie, kur mano dainos suskambo? –

klausė Liudvikas Rėza (1776–1840) eilėraštyje „Nuskendęs kaimas“, mąstydamas apie laiko griaunamąją ir kuriamąją jėgą, nesiliaujančią gyvenimo dinamiką ir gimtojo kampo reikšmę žmogui. Poeto gimtinę užpustė smėlys – ir niekad ji neatsigaus; bet bočių šalis išliko, išsikovojo naują gyvenimą, ugdo savo kultūrą. Taip pat ir Rėzos eilėraščius nusėdo laiko dulkės, o Biblijos vertimus priglaudė senienu bibliotekos, tik jo išleisti Kristijono Donelaičio *Metai* ir paskelbtos liaudies dainos tebėra gyva tautos dvasinės kultūros dalis. Žvejo sūnus, per didelį vargą iškopęs į intelektualines aukštumas, tapęs profesoriumi, nepamiršo savo gimtinės, ją tebemylėjo. Tėviškės meilė buvo tas sveikas moralinis gemalas, iš kurio, įžvalgiu prof. Jurgio Lebedžio pastebėjimu, išaugo ir Rėzos meilė savo kraštui, tautai – liaudžiai, paprastiems žmonėms, jų kūrybai. Tas jausmas reiškėsi pasiaukojimu, atkaklumu, konkrečiais darbais, kurie garantavo Rėzai reikšmingą vietą lietuvių kultūros istorijoje.

Rėza buvo paskutinis įžymus Rytų Prūsijos lietuvių kultūros atstovas, paskutinė didelė pastanga atsispirti germanizacijai, išsaugoti tautos dvasines vertybes, įkūnytas Donelaičio kūryboje, tautosakoje, senojoje lietuvių raštijoje. Kartu jis buvo gyva grandis, kuri sujungė intensyvėjantį XIX a. pradžios Lietuvos kultūrinį gyvenimą su Rytų Prūsijos lietuvių kultūros tradicijomis, – tarpininkas tarp Karaliaučiaus ir Vilniaus. Rėza buvo profesorius lietuvis, todėl lietuvių kultūros veikėjams jis buvo didelis autoritetas. Su juo buvo palaikomi asmeniniai ryšiai, jo darbai tuoj pat pasklisdavo Lietuvoje, jais buvo remiamasi, iš jų mokomasi. Rėzos poveikį didino ir tai, kad jo vardą gaubė pasaulinio garso žmonių – Immanuelio Kanto, Wilhelmo von Humboldto, Johanno Wolfgango von Goethe's (Johano Wolfgango von Gėtės), Adomo Mickevičiaus – aureolė. Kanto paskaitų jis klausėsi universitete, jo vardą įrašė savo disertacijos antraštėje, jo garbei paskyrė eilėraščių. Su Humboldtu tiesiogiai bendravo ir tarėsi, jam dedikavo Donelaičio *Metus*, su Goethe susirašinėjo, o Mickevičius, remdamasis Rėzos pavyzdžiu, gėdino tautiečius, nesidominčius savo tėvynės istorija. Taigi Rėza buvo tarpininkas ne tik tarp dviejų valstybių lietuvių – jis taip pat buvo tarpininkas tarp lietuvių kultūros, kuriai savo darbais atstovavo, ir viso plataus pasaulio. Per jį pasaulis sužinojo, kad egzistuoja Donelaičio *Metai*, turtinga lietuvių liaudies poetinė kūryba, kad tebėra gyva pati tauta. Pagaliau Rėza žymi ribą tarp dviejų lietuvių tautos dvasinės kultūros – senosios, daugiausia religinės, ir naujosios, pasaulietinės. Jis pats buvo dvasininkas, teologijos profesorius, vertė Bibliją, domėjosi religine lietuvių raštija, bet kartu jam rūpėjo pasaulietiniai (socialiniai ir tautiniai) reikalai. Rėza žavėjosi grožine literatūra, pats kūrė eilėraščius (daugiausia vokiečių kalba), rinko ir tyrinėjo lietuvių tautosaką, Donelaičio kūrybą. Su Rėza prasideda šlovingas Donelaičio žygis, naujas lietuvių folkloristikos etapas, mūsų rašytojų posūkis į liaudies kultūrą ir tautosaką, su įvairiomis laiko padiktuotomis transformacijomis tebesitęsiantis iki šių dienų. Taip Rėza išlieka aktualus ir įeina į mūsų gyvenimą.

Kruopštus praeities tyrinėtojas neišsivers be daugelio Rėzos darbų – trečiojo (1816) ir ketvirtojo (1824) Biblijos leidimų, *Lietuviškosios Biblijos istorijos* (1816), *Filologinių kritinių pastabų* (I – 1816, II –

1824), *Rytų ir Vakarų Prūsijos presbiterologijos* (1834, papildymai 1837), jo dienoraščio (1814) ir eilėraščių rinkinio *Prutena* (I –1809, II –1825), – iš kurių jisai spręs apie paties autoriaus pasaulėžiūrą, anų laikų kultūrinę aplinką, kuriuose ras daugybę faktografinių žinių, reikšmingų apibendrinimų.

Tačiau, kaip minėta, Rėza labiausiai nusipelnė, išgelbėdamas Donelaičio kūrybą. 1818 m. jis išleido Donelaičio *Metus*, o 1824 m. paskelbė ir visas išlikusias jo pasakėčias (kartu su Ezopo ir kitų autorių pasakėčių vertimais). *Metų* leidime įdėjo platų įvadą, paaiškinimus, lygiagrečiai pateikė kūrinių vertimą į vokiečių kalbą. Taigi Rėza yra ir *Metų* vertimų į kitas kalbas (šiandien jau gausių) pradininkas. Jis norėjo, kad su Donelaičio kūriniais susipažintų ne tik lietuviai, bet ir kitos tautos, intelektualiniai sluoksniai. Dėl to šalia originalo buvo būtinas ir vertimas, dėl to ir platus įvadinis straipsnis buvo parašytas vokiškai. Straipsnyje Rėza iškėlė pagrindines Donelaičio kūrybos problemas, kurios tebetyrinėjamos iki šių dienų. Jam rūpi *Metų* genezė, jų vieta pasaulietinės ir lietuvių literatūros istorijoje, originalumas, autoriaus pozicija, kūrinių santykis su gyvenimo tikrove, tematinis ir idėjinis kūrinys, paskirtis, meninis metodas ir žanras, kompozicija ir kalbinė išraiška, pagaliau paties Donelaičio gyvenimas ir asmenybė. Lygindamas *Metus* su plačiu literatūriniu kontekstu (antikiniais ir naujųjų laikų autoriais), Rėza pabrėžia jų originalumą, laiko juos nesenstančiu lietuvių kalbos, papročių, dvasinės kultūros ir buities paminklu, iškelia išskirtinį jų vaidmenį lietuvių literatūros istorijoje, nurodo juos kaip tvirtą atramą lietuvių grožinės kūrybos raidai. Apibūdindamas *Metų* tikslą ir pobūdį, Rėza akcentuoja jų liaudiškumą, kurį nulemia vaizduojami personažai, autoriaus pozicija, kūrinių paskirtis ir išraiška. Pagrindinį veikėją – baudžiauninką poetas pavaizdavo kaip individualybę, kaip visos lietuvių tautos atstovą, nes jis sudarė tautos daugumą ir liko ištikimiausias tėvų papročiams. Todėl poetas iš dalies susiliejo su tuo baudžiauninku, persiėmė jo pasaulėjauta, bet kartu liko jo mokytojas, dvasinis vadovas. Skatindamas baudžiauninko darbštumą, stengdamasis apsaugoti jį nuo visokiausių ydų, poetas buvo priverstas jį barti, moralizuoti, jam patarinėti. Iš to kilo *Metų* didaktika. Todėl Rėza neatsitiktinai (ir labai taikliai) kūrinių žanrą vadino didaktiniu epu. Pats kilęs iš liaudies gelmių, poetas tobulai mokėjęs jos gyvąją kalbą, todėl ir jo kūrinių išraiška esanti „gryna, liaudiška ir klasiška“. Ta prasme *Metai* esą ir nesenstantis lietuvių kalbos paminklas. Jais, kaip tvirtu pagrindu, galėsią remtis gramatikai ir leksikografai. Jų išraiška kur kas turtingesnė už žodynų kalbos lobį. Donelaičio kalbos subtiliuose niuansuose slypi originalumas, kurio neįmanoma pamėgdžioti. Autorius stebinąs kalbos žinovus išraiškos dailumu, jėga ir žodingumu. Jo kalba išsiliejanči galingu srautu ir nejučiomis pavergianti skaitytoją. Apibūdindamas *Metų* išraišką platesne prasme (kompoziciją, dialogus, aprašymų, pamokymų ir pasakojimų santykiavimą kūrinyje), Rėza pabrėžė jos dinamiškumą, kaimišką vaizdų koloritą, jų ryšį su baudžiauninko gyvenimo aplinka. Pagaliau jis pateikė daug poeto biografijos faktų, atskleidė taurius jo asmens bruožus, parodė jo įvairiopus gabumus, iškėlė jo meninį talentą. Suprantama, Rėzos požiūriu į Donelaitį negalima suabsoliutinti, paversti etalonu. Minėtus klausimus jis ne tiek išsprendė, kiek iškėlė, glaustai suformulavo. Vietomis, aiškindamas Donelaičio kūrinį, jį kiek suidilino, atitraukė nuo realybės, perkėlė į abstrakčią psichologinę plotmę. Dar nekonkrečiai, nepakankamai istoriškai suprato Rėza ir patį tautos charakterį, kuriuo viską matavo, etinius idealus, pagal kuriuos vertino kūrinių problematiką. Tačiau istoriškumo samprata tuo metu dar tikrai formavosi (be to, daugiausia idealistinės filosofijos pagrindu). Rėza šia prasme nepranoko savo laiko, bet apskritai Donelaičio kūrybą jis įvertino pagal pažangius tų laikų idėjinius principus. Jo išleisti Donelaičio *Metai* padarė didelį poveikį lietuvių kultūriniam gyvenimui. XIX a. pirmosios pusės lietuvių kultūros veikėjams (Simonui Daukantui, Simonui Stanevičiui, Lietuviui nuo Šventosios, Liudvikui Adomui Jucevičiui ir kt.) Donelaitis buvo didžiausias argumentas, išskleidantis visokius tautos nepilnavertiškumo kompleksus. O Rėzos parašytas *Metų* įvadas buvo gera paspartis besiformuojančiam lietuvių literatūros mokslui.

Kitas lygiareikšmis Rėzos nuopelnas yra pirmojo lietuvių tautosakos rinkinio *Dainos* išleidimas 1825 m. Leisdamas dainas, Rėza turėjo tuos pačius tikslus, kaip skelbdamas Donelaičio kūrybą. Tas leidinys gal labiau negu anas buvo skirtas apsišvietusiai publikai. Todėl Rėza stengėsi parodyti, kad lietuvių

tautosakoje glūdi viskas, kas pagal ano meto supratimą galėjo apskritai glūdėti tautosakoje: mitologija ir istorija, etnografija ir psichologija, etika ir estetika. Rinkinyje jis paskelbė vestuvinių, jaunimo ir meilės, darbo, karo, rekrūtų, našlaičių ir piemenų dainų, raudų fragmentų – iš viso 85 (su vertimu į vokiečių kalbą) ir 7 melodijas. Leidinio gale įdėjo platų straipsnį vokiečių kalba „Lietuvių liaudies dainų tyrinėjimas“, kuriame apžvelgė dainų tematiką, išraišką, teksto ir melodijos ryšį, mėgino jas klasifikuoti, pabrėžė jų lokalinį ir temporalinį koloritą, plačiai nušvietė jų publikavimo ir vertinimo istoriją. Tačiau įdomiausias ir pagrindinis dalykas tyrinėjime yra pateiktų dainų psichologinio ir etinio turinio apibūdinimas, jų savitumo išskėlimas. Pažymėjęs, kad liaudies dainose neverta ieškoti „gilios išminties“, Rėza pabrėžia jų natūralumą, nevaržomą paprastumą, kuris matyti vaizduose, palyginimuose, pasakymuose, neturinčiuose jokių specialaus dailinimo pėdsakų, įprastinių poezijos puošmenų. Kita savita lietuvių liaudies dainų ypatybe Rėza laiko jausmo švelnumą ir nuoširdumą, išreikštą daugiausia deminutyvinėmis formomis, pilną įvairiausių emocinių niuansų – intymumo, užuojautos, prieraišumo arba subtilios ironijos ir sąmojo. Dominuojanti lietuvių liaudies dainų nuotaika esanti sukauptas skausmas, švelni melancholija, kuri gaubia jas „palaimingu liūdesio šydu“. Rėza ypač pabrėžė aukštas etines bei moralines lietuvių liaudies dainų savybes. Jose vyraujanti skaisti dorovė, pagarba moralumui, padorumui, o tas aukštas moralinis jautrumas kartu rodantis ir tautos būdo taurumą. Būdamas „tyriausias tautos sielos perlas“, daina yra kartu nenykstanti dvasinė vertybė: „jei tauta žūsta, dažnai ji dar gyvena savo dainose.“ Liaudies dainos savitumo išskėlimas, jos ryšio su tautos charakteriu pabrėžimas, moralinio vertingumo akcentavimas, emocinio turinio apibūdinimas rodo glaudžiausią Rėzos folkloristinių pažiūrų ryšį su preromantizmo epocha, pažangiomis savo meto estetinėmis koncepcijomis. Išleisdamas pirmąjį tautosakos rinkinį ir parašydamas pirmąją studiją apie lietuvių tautosaką, Rėza padėjo ir pirmą tvirtą pagrindą lietuvių folkloristikai. Kartu su Donelaičio *Metais* jo dainų rinkinys geriausiai reprezentavo pažangią pasaulietinę lietuvių tautos kultūrą, padėjo toliau ją ugdyti bei puoselėti.

Kalba Rėzai buvo integrali tautos dvasinės kultūros dalis, dar daugiau – jos pagrindas. Dėl to ne kartą jis aistringai gynė lietuvių kalbos pilietines teises, protestavo prieš lietuvių liaudies vokietinimą. *Lietuviškosios Biblijos istorijoje*, pasipiktinęs germanizatorių užmačiomis, Rėza laiko kalbą didžiausia tautos brangenybe, vartais, pro kuriuos „visos didžios ir vaisingos idėjos pasiekia tautos sielą“. Kalba jam suaugusi su pačia tautos esme, žmonių charakteriu ir psichologija, ji – visų kitų dvasinių vertybių prielaida ir išraiška. Studijuodamas antikinę ir orientalines kalbas, versdamas į lietuvių kalbą Bibliją, Ezopo pasakėčias, vadovaudamas Karaliaučiaus universitete lietuvių kalbos seminarui, Rėza susidūrė su daugeliu teorinių ir praktinių kalbos klausimų. Jis buvo sukaupęs gausią leksikografinę medžiagą, pats ketino rašyti lietuvių kalbos ir vokiečių–lietuvių kalbų žodynus. Rusų kalbininkas Piotras Preisas, studijavęs Karaliaučiuje lietuvių kalbą, laikė Rėzą žymiausiu lietuvių kalbos specialistu Europoje. Rėza įstatė į lituanistikos vėžes ir Fridrichą Kuršaitį, kuris vėliau, po Rėzos mirties, vadovavo lietuvių kalbos seminarui, išleido reikšmingų kalbinių darbų.

1976